

2014 február Esszé

Friss Róbert: „Így nem lehet tovább élni” – Miért nem lett tragikus hős Mihail Gorbacsov?

1985. március 11-én, a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkárává választása előtti hajnalon, négy óra tájban Mihail Gorbacsov és felesége, Raisza a dácsájuk mellett sétál, mert fontos kérdésekről zárt helyen már nem mernek beszélgetni. „Így nem lehet tovább élni” – mondja a társalgás egy pillanatában Gorbacsov.

Ha létezhetne érvényes szocialista realista dráma, úgy annak főszereplője alighanem Gorbacsov lehetett volna. Nem lett. Nem lehetett már csak azért sem, mert a műfaj, amely az SZKP utolsó főtitkárát tragikus hősként tudta volna felmutatni, maga is egy kreált rendszerideológia műfaji konstrukciója volt. A rendszer is, szeretett műfaja is negligálta a bukásban rejlő katarzist. Márpedig Gorbacsov és kísérlete elbukott, a világ meg kettészakadt: nyugati fele elismeréssel övezi ugyan, de margóra csúszott mellékalak-létén inkább megkönnyebbülten felsóhajt, semmint megrendülne. Saját hazája pedig meg- és kitagadja a Szovjetunió, a Kommunista Birodalom, a birodalmi nemzeti álmok szertefoszlata miatt, a kemény realizmusért, amelyet a személel tárt, s amellyel szembe kellett volna néznie, de amelyre nem volt s talán ma sem kíváncsi. Inkább ócsárolja mindazért, amiért nem felelős, amit minden erővel meg akart akadályozni, de amit végül is akaratán kívül az általa elszabadított erők véghezvittek. Azon pedig semmi megtisztulást nem érzünk, ami – az amerikaiak vak taktikai támogatásának (híveinek CIA-n belüli klubjának) is köszönhetően – Borisz Jelcin, majd az őt követő Vlagyimir Putyin közreműködésével Oroszországban bekövetkezett. A katarzis elmaradt.

A tragédia persze már megkonstruálása pillanatában torz volt. Miután eleve kiűzetett belőle a deus ex machina, nem akadhatott transzcendens erő, amely az égből váratlan hirtelenséggel alászállván megoldhatta volna a megoldhatatlan helyzetet. Amit maga a főszereplő, Gorbacsov idézett elő azzal, hogy nekiállt humanistává, szabadpiaci demokratává átrajzolni egy szörnyszülött arcát. Hiába „termelte” őt ki, teremtette meg szovjet emberként a rendszerért s nem ellene vitatkozó szovjet reformvilág. Gorbacsov nem volt hajlandó magára ölni még a történelem istenének szerepét sem.

Ha az igazi drámához mindez kevés is, ahhoz azonban minden adva van, hogy Gorbacsov – akinek Lenin, Sztálin, Hitler, Churchill és Roosevelttel mellett talán a legnagyobb s legkevésbé elismert hatása volt a XX. század világtörténelmére – élete szüzséül szolgáljon egy politikusi élet drámájához (Szemtől szemben önmagammal, Visszaemlékezések és töprengések, Budapest,

2013, Scolar, 480 oldal, 4495 forint). A memoárról recenziót nem feltétlenül érdemes írni. Elgondolkodni rajta annál inkább. Mert Mihail Gorbacsov nélkül nem ment volna. Nem így ment volna. Meglehet, Ronald Reagan (akinek egyedüli történelmi érdeként tudják be a Szovjetunió, a kétpólusú világ bukását s az amerikai világhatalom primátusának kivívását) „kiéhezhető” politikája – alighanem már az utódai kezében – megfojtotta volna a Szovjetuniót és a Kelet-Európában már amúgy is erjedő „létező szocializmust”. Ám az a moszkvai konzervatív politikusi gárda, amely magát Gorbacsovot is állandóan gáncsolta – a megbuktatására és a restaurációra szervezett puccskísérletről nem is beszélve –, még hosszú ideig meghosszabbíthatta volna a sztálini kommunizmus utódjainak agóniáját, s vele a kettéosztott világ atomháborús fenyegetettségét, amelynek mindennapi realitására ma már mind kevesebben emlékeznek.

Ki hát ez az ember?

1931-ben szegény parasztcsaládban született a Sztavropol melletti Privolnoje faluban. Sztálin államában növekszik, nagyszüleit kulák-vádakkal deportálják. Tizenhárom éves korától az iskola mellett már a kolhozban is dolgozott, osztályában a legintelligensebb tanuló. Amit örökségként nyolcvanévesen is megőrzött ebből az időből, hogy „a mi településeinken barátságos emberek laknak, akik képesek a kompromisszumokra, lévén, hogy az Észak-Kaukázusban a különböző nemzetiségek közötti egyetértés mindig is a túlélés legfőbb feltétele volt... az élet megtanít a türelemre és az egymás iránti tiszteletre”. Nem éppen egy autoriter apparatcsik meggyőződése, de romlott erkölccsel, számításból könnyen eltemethető örökség, mint ahogyan az a felismerés is, hogy „a sztálini rendszer úgy viszonyult a parasztokhoz, mint a jobbágyokhoz...”. Ne akarjuk azonban fehérebbre festeni az ördögöt annál, mint amennyire fehér. Elég annyi, amennyit ír: „Hogy a forradalmak során legtöbbször tényleg nem lehet elkerülni a vérontást, ez tény. Ám az erőszakban látni a problémák megoldásának univerzális eszközét, s valamiféle magasabb célok érdekében ezt alkalmazni, azaz újfent a nép »letarolásához« folyamodni – embertelen és kegyetlen dolog.” Sztálinista vagy neosztálinista politikus ilyen megőrzött örökséggel, főként pedig belső kételkedéssel, nem létezhet.

Gorbacsov az 1950-ben elért rekordtermés betakarításában való részvételéért – 19 évesen – megkapja a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét. Ettől sem függetlenül még ugyanabban az évben bejut a Moszkvai Egyetem jogi szakára. (Nem mellékesen itt ismerkedik meg későbbi feleségével, mindenben társával, az 1999-ben elhunyt Raiszával, akinek hiányáról érzelmes, de férfiasan szemérmes szerelemmel emlékezik meg könyvében.)

Ha tudni akarjuk, hogyan nevelték a szovjet értelmiséget, a lélek mérnökeit – főként pedig, ha tudni akarjuk, minek az ellenében született meg Gorbacsov –, érdemes elidőzni a leendő pártfunkcionárius egyetemi hétköznapjainál: „Tanulmányaim első három éve egybeesett a késői sztálinizmus időszakával, a repressziók újabb hullámával, a »gyökértelen kozmopolitizmus« és a »Nyugat előtti hajbókolás« elleni fékevesztett kampánnyal s a hírhedt orvosperrel... Az ideológia mindenre rányomta a bélyegét... Az egyetemet, azaz a tanári kart és a diákokat különösen éberem figyelte a hatalom... Miként a tanári kar egy része kényszerűen, de mégiscsak követte a játékszabályokat, úgy mi, diákok is a tanultak nagy részét őszintén és mély meggyőződéssel fogadtuk el... A képzési szisztéma mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza a kritikai gondolkodásmód kialakulását. Ám... a demokratikus hagyományairól híres Moszkvai Egyetemen megszerzett tudás, így vagy úgy, de mozgásba hozta fiatal elménket...”

Államvizsgálója után, 1955-ben, Gorbacsovék visszaköltöznek a sztavropoli területre. Napi pártmunkája során mind többet gondol arra, vajon miért van az, hogy minden kezdeményezést, mely valójában teljes mértékben megfelel a társadalmi igényeknek, gyanúsnak tartanak, vagy azon

nyomban ellenségesen fogadnak. Mivel magyarázható, hogy a rendszer ilyen elutasító az újításokkal szemben? Ez volna hát az első szembesülés ideológia és valóság ellentétével.

Aztán 1956 elején történt valami, ami az egész országot és a világot is megrázta. Ez volt az SZKP XX. kongresszusa és Nyikita Hruscsov előadói beszéde a személyi kultusról. Ám a társadalom reakciója „nem volt egyértelmű”. Gorbacsov mint pártmunkás járja a vidéket a titkos Hruscsov-beszéd brosúrájával, ismerteti a kongresszusi beszámolót. Itt szembesül azzal, hogy a szakítás a múlttal nemcsak a pártapparátus, hanem „az emberek” miatt sem olyan egyszerű. A járási pártbizottság titkára azt mondja neki: „Mi magunk sem tudjuk, mit tegyünk. Az emberek nem hisznek nekünk.” Egy asszony pedig, akit Gorbacsov arra figyelmeztet, hogy de hiszen önök mindent tudnak, hiszen ebben a járásban is sok ártatlan ember vált áldozattá a 30-as években, azt feleli: „Mi azoktól szenvedtünk, akik erőszakkal belekényszerítettek minket a kolhozba, és sanyargatták a népet. Sztálinnak ehhez semmi köze.” Az efféle vélemények révén a párt felső vezetése megértette – emlékszik Gorbacsov –, hogy Sztálin (hruscsovi – F. R.) megítélését szükséges korrigálni, hiszen kritizálása egyúttal a rendszer kritikája is. Ez pedig immáron magának a rendszernek a létét is fenyegeti. S ami a legfontosabb, az emberek egyre gyakrabban tették föl a kérdést a hatalom gyakorlóinak: és maguk hol voltak akkor?

Hol volt Gorbacsov a hatvanas-hetvenes években?

1961-ben például az SZKP XII. kongresszusán. Öt évvel vagyunk a XX. kongresszus után, de az ülés központi kérdése változatlanul a személyi kultusz elítélése. És akad itt valami, ami elgondolkodtatja a fiatal kádert: „...megint felzendültek a párt első emberének szóló dicshimnuszok... Több, országszerte ismert pártpolitikus szó szerint versengett Hruscsov egekig magasztalásában.” Volt, aki a főtitkár felszólalását „fenséges szimfóniához hasonlította... És mi, küldöttek? Mi tapsoltunk. S közben sokan kényelmetlenül éreztük magunkat.”

A Sztálin-kritika azonban lassan erjedni kezdett, s szétrohasztotta a rendszer legfőbb erejét, a rendszerbe vetett hitet. Ahogyan Gorbacsov visszaidézi: a rezsimet megszemélyesítő Sztálin tetteinek elítélése nemcsak az egész társadalom súlyos helyzetére, a társadalomban zajló politikai harc torz mivoltára világított rá, de az alapvető törvényesség teljes hiányára is. „Morálisan hiteltelenítette a szovjet rendszer totalitárius jellegét”, viszont „reményt kínált annak megreformálására”.

Remény a reformra, remény, sőt meggyőződés, hogy a rendszer belülről megreformálható. Ugyanaz a dal, csak más hangszerelésben, Nagy Imrétől, Hruscsovtól a magyar új gazdasági mechanizmuson át, a dubceki Prágai Tavaszig, Alekszej Koszigin miniszterelnök szárnyaszegett próbálkozásáig, Jurij Andropovig, Gorbacsovig. Nem tudhatjuk, hogy Gorbacsov Hruscsov-értékelésében mennyi a korabeli felismerés s mennyi az utólagos megértés (az előbbi nyilván jóval kevesebb, az utóbbi pedig sokkal több), ami igazán érdekes, az a visszapillantó önkritika: „Hruscsov nem minden tapasztalatát vettük figyelembe a peresztrojka éveiben...”

Amire szükség lett volna, mert: „egyfelől (Hruscsov) bátorságát, elszántságát és férfias határozottságát mutatja, hogy képes volt szembeúszni az árral, másfelől pedig sztereotípiákkal korlátozott politikai gondolkodásmódjáról tanúskodik, hogy nem volt képes – vagy nem akarta – feltárni azoknak a jelenségeknek a mélyben rejlő gyökereit, amelyek ellen harcolt... nem akart elmélyedni a totalitarizmus okainak elemzésében, és valószínűleg nem is lett volna rá képes, mert az megkövetelte volna azoknak a dogmáknak a ledöntését, amelyek a hitvallásához tartoztak... nem akarta a párt vezető szerepét megtörni, ő csak modernizálni akarta a pártot, s valamelyest korlátozni a minden körülmények között érvényesülő egyeduralmát. Itt azonban akkora ellenállásba ütközött, hogy az végeredményben a vereségét is okozta... Hruscsov a rendszer módoszással akarta működtetni a rendszert. Az viszont így nem fogadta el az újításait, mi több, el-

lenszegült azoknak.”

És ugrás a peresztrojka kezdetére: „Nekünk akkoriban úgy tűnt, hogy az ország gondjai nem a rendszer belső törvényszerűségeiből fakadnak, hogy a gazdaságban, a politikában, a szellemi szférában felhalmozódó ellentmondásokat fel lehet számolni anélkül, hogy túllépnénk a rendszer határain. Akkor még nem tudatosult bennünk, hogy a válság oka éppen magából a rendszerből következik.” A rendszer pedig ellenállt, s akadt éppen elég érv Hruscsov leváltása mellett ahhoz, hogy 1964-ben kitörjön a „palotaforradalom”, amelynek a „nép javára” lózungja mögött a pártbeli „generálisok” és „tiszték” hatalommegtartási vágya állt.

1964-ben Hruscsovot megbuktatják. Ám míg az ő főtitkársága idején ilyen vagy olyan módon, de mégiscsak folyt a személyi kultusz következményeivel való leszámolás, addig Brezsnyev alatt a személyi kultusz újjáéledni látszott. Megvetették a posztsztálinizmus ideológiájának alapjait, s noha a XX. kongresszus hatására a párton belül kialakult a „hatvanas évek nemzedéke”, maga a valódi megújulás, a demokratizálódás folyamata, az új politikai irány felé való nyitás lelassult, majd az 1970-es évek elejére teljesen megtorpant. „Ebben a légkörben kezdődött politikai pályafutásom” – írja Gorbacsov, aki káprázatos „szovjet” karriert fut be. 1970-ben a párt mezőgazdasági ügyekért felelős titkára, majd egy évvel később tagja a Központi Bizottságnak. 1979-ben tagja az SZKP Politikai Bizottságának. Jurij Andropov KGB-elnök patronáltja lesz, aki szintén a sztavropoli kerületben született. Gyorsan lépdel előre a párhierarchiában. Andropov utódjának, a gerontokrácia utolsó főtitkárának, Konsztantyin Csernyenkónak a rövid regnálása alatt mint a politbüro valódi vezetője működik – gyakorlatilag az apparátus által félig megbénítva.

E karrier során Gorbacsov aztán igazán kiismerhette magát abban, hogyan működik maga a rendszer, s hogyan nem működik az ország. „Az SZKP sajátos információs csatornákkal rendelkezett, s mindenki tisztába volt a zárt, befolyásos körök működésével... Szembesültem az- zal, hogyan működik a határozatok elfogadásának rendszere egy bürokratikus központosított állam és egy parancsokkal vezényelt gazdaság keretei között. Szinte minden egyes kérdésben az Állami Tervbizottsághoz kellett fordulni, és egy tucat minisztérium, hivatal s számtalan funkcionárius jóváhagyását kellett megszerezni... Mindent kijárni, mindent kikönyökölni, erről szólt az egész ország... A központosított rendszer, ami igyekezett e hatalmas országban mindent felül- ről irányítani, gúzsba kötötte a társadalom energiáit, miközben azonnal elfojtott minden más irá- nyú próbálkozást vagy kitörési kísérletet... A hatalom és a kormányzás felső köreiben sokan lát- ták ezt, de nem akartak kockáztatni.” Közben meglódult a fegyverkezési verseny. A hadikiadás- ok legalább másfélszer-kétszer gyorsabban növekedtek, mint a nemzeti jövedelem. „Ez a ször- nyeteg mindent felfalt... Ráadásul a termelői apparátus kezdett előregedni, modernizálásra szorult.”

Ezek voltak Brezsnyev főtitkárságának utolsó évei. A tehetetlen vezető mellett a hatalom és az irányítás törvényszerűen fokozatosan átkerült az adminisztratív apparátus hatáskörébe, ami „nem csak lenullázta a párt belső demokráciájának maradékát, de teret engedett a csinovnyik intrikáknak, melyek nemegyszer döntő szerepet játszottak a politikai döntésekben... Brezsnyev életének utolsó éveiben a Politikai Bizottság munkája teljesen ellehetetlenült.”

A memoárból itt sem derül ki, mennyire utólagos Gorbacsov amúgy érvényes értékelése: „A po- litika tekintetében a brezsnyevi világ nem volt más, mint a hruscsovi reformkísérletre adott konz- zervatív válasz... Brezsnyev lényegében véve kemény neosztálinista irányvonalat követett... ha- lálával napirendre került a kérdés: marad-e minden a régiben, egyre lejjebb csúszik-e a társa- dalmunk a lejtőn, vagy mélyreható változásokat sikerül véghezvinni... A brezsnyevi időszak tota- litárius berendezkedésének nem sikerült megfelelő válaszokat találnia a fejlődés új civilizációs kihívásaira. Időt veszítettünk, és történelmi értelemben vereséget szenvedtünk. Az ország koráb-

bi pozíciói megrendültek. A fejlődés tempója az 1970-es évek elején visszaesett, és Jurij Andropov hatalomra kerülésekor gyakorlatilag a nullához közelített.”

A pangás korszaka: 1979. december, Picunda, négyszemközti beszélgetés Gorbacsov és a későbbi külügyminiszter Eduard Sevardnadze között: „Sevardnadze őszinte, nyugtalan hangon azt mondta: – Minden rohad, odafentről egészen az aljáig. – Egyetérték veled – feleltem. Kettőnk kapcsolatában ez volt az igazság pillanata.”

Gorbacsov ebben a könyvében nem ír róla, de ugyanekkor vonult be a Szovjetunió Afganisztánba, aminek következményeit a Szovjetunió bukásában talán máig sem elemezték ki teljes mélységében, hiszen ez az elhúzódozó katonai akció egy világhatalom kudarcaként az ország maradék erejét is felőrölte, azzal a pszichikai teherrel együtt, amely csak az amerikaiak vietnami traumájához hasonlítható.

Brezsnyev 1982-es halála után Jurij Andropov – az 1956-os budapesti szovjet nagykövet – 450 napot kapott a sorstól, hogy valamit tegyen az „odafentről az aljáig” rohadó rendszer csődje ellen, amit maga is felismert. Gorbacsov Andropov bizalmasaként, a vele folytatott beszélgetések során s vele egyetértésben arra jut: a „több demokrácia, több szocializmus” lehet a kitörési pont. Andropov túl öreg volt már kései felismeréseihez. Megromlott egészségi állapota okán, de más miatt sem sokra jutott. Nagyon jól ismerhette a világot, amelyben élt, mert amikor Gorbacsov megkérdezte tőle, miért nem a társadalmi szervezetekre, hanem az állambiztonsági és a belügyi szervekre támaszkodik, azt feleli: „Ha majd annyit élsz, mint én, megérted.” Mintha Kádár János szavai visszhangoznának. Az a kérdés, amelyet három nappal a Prágai Tavaszt eltipró „testvéri segítségnyújtás előtt”, 1968 augusztusában Komáromban tett fel Alexander Dubceknek, a csehszlovák párt vezetőjének, miközben a peronon búcsúzkodtak: „Mondja, Önök valóban nem tudják, kivel van dolguk?”

Andropov alighanem a fiatal pártelitbe vetett hittel hunyhatta le örökre a szemét, ám nem protezsáltja követte, ahhoz a vezetésben még túl erősek voltak a konzervatívok. Csernyenko főtitkárrá választása pedig új reményeket ébresztett a változásokat ellenzők körében. 1984 tavasza volt. A rezsim agonizált – jegyzi meg Gorbacsov, aki egy év múlva átveszi a főtitkári posztot, s kezdetét veszi a Szovjetunió és a birodalom történetének utolsó felvonása, a peresztrojka és a glasznosztj ideje. „A peresztrojka lényege a totalitárius rendszer meghaladása volt, átlépés a szabadságba és a demokráciába” – összegzi Gorbacsov, mit is akartak. – „...A kései Lenin nézetei alapján arról beszélünk, hogy a peresztrojka az októberi forradalom folytatása”.

Akadnak, akik a sztálinizmust mint az elmaradott Oroszországot modernizáló folyamatot írják le, mellékszálként hozzáfűzve, hogyan lett Sztálin forradalmárból nacionalista államférfi, a szovjet birodalom zsarnoka. Amikor Gorbacsov a modernizáció lehetőségeit keresi, s egyre mélyebbre ás a csőd okainak feltárásában, óhatatlanul csak Leninig, igaz, a kései Leninig jut, de nem jut el a korai Marxig. „Lenin bőséges marxista volt, »orosz akcentussal«, ami nem jelent mást, mint hogy még annál is bőséges. A »leninizmust« az eredeti marxizmus egyfajta korrekciójának tekinthetjük, ha nem vesszük figyelembe azt, hogy közben teljesen megfeledkeztünk az eredeti, korai Marxról, az ő antropológiai vizsgálódásairól...” – írja.

Nem vették figyelembe, megfeledkeztek róla, megfeledkezett talán ő is. Ha nem teszi, talán korábban ráébred a sztálinizmus valamennyi formájának hosszú távú képtelenségére. Így hát Gorbacsov Lenin utolsó írásaiban keresi a választ, miért és hogyan jutott a Szovjetunió oda, ahová jutott. A sor ismert: „A polgárháború és a hadikommunizmus a hatalom monopolizálása és az irányítás erőszakos módszerei felé vitték a bolsevikokat. Innen datálódik a párt és az állam elburokratizálódása is, ami aztán átnőtt totalitárius rendszerbe. Lenin törekvése volt, hogy újraértelmezze a szocializmus fogalmát... tartalmazza a lemondást az erőszakos módszerek minden-

hatóságába vetett hitről, a reformokra nyitottságot... A NEP-et eltorzította a Lenin halála után hatalomra jutott pártbürokrácia. Kiirtották a piacgazdaság, a szabad vállalkozás, az eszmei és politikai pluralizmus csíráit. Győzedelmeskedett az állami, lényegében véve kincstári szocializmus... A parancsuralmi módszerek, a másképp gondolkodás elfojtása, a repressziók, melyeket kezdetben a kapitalista környezet tett indokolttá, a rendszer szerves részévé váltak. Az országban olyan totalitárius rezsim jött létre, mely az állami tulajdonon, az ideológiai monopóliumon, az egypárti hatalmon alapult.”

Nem tudjuk, hová jutott volna a Szovjetunió és a világ, ha Lenin nem hal meg, s véghez tudja vinni a maga modernizációs fordulatát. Ami végül megvalósult, az a sztálini modernizáció volt, amely – milliók életét és nyomorát követelve – győztesen fejezte be a második világháborút, világhatalom lett, s lendkerék módjára az 1970-es évekig úgy-ahogy elboldogult, hogy aztán kifuldjon.

„Gyorsabban és határozottabban lehetett és kellett volna megkezdeni az áttérést a szociális piacgazdaságra” – mondja utóbb Gorbacsov, aki mintha nem akarná elhinni fentebb idézett saját szavait: a rendszer lényegéhez tartozott a politikai és gazdasági autonómia elnyomása, ami miatt képtelen volt a megújulásra. Ha pedig valaki mégiscsak komolyabb reformokba kezdett volna, vagy megfojtotta az apparátus, vagy – végül ez történt – olyannyira kiszabadította a szabadság szellemét, hogy őt is elsöpörte a saját kezdeményezése. A vége most is ez lett: az SZKP megfosztott ugyan hatalmi monopóliumától, de már késő volt a hirtelen, sőt kapkodó politikai kiútkeresés, a „minden hatalmat a szovjeteknek”, a demokratikus öngazgatás lenini jelszavának a felélesztési kísérlete. A rendszer megbukott, a társadalom pedig bambán nézett vissza a kialakuló káoszról, s mind inkább rendre vágyott. A birodalom széthullott, jött Jelcin és a „rendteremtés”, az oligarchák rendje, a Szovjetunió feldarabolása és felszámolása, az állami ellenőrzés alól kikerült szabad piacgazdaság bevezetése – ami az elsődleges amerikai érdekeknek pontosan megfelelt. Gorbacsov minderről őszinte, tiszta beszéddel számol be könyvében.

És akkor egy pillanatra térjünk vissza a meg nem írható szocialista realista tragédiához, amelynek soha nem lehet katartikus főhőse Mihail Gorbacsov.

A még harmincéves sincs Karl Marx 1848-ban Londonban nyomdába adta a Friedrich Engelszel közösen fogalmazott, mindössze 12 ezer szavas dolgozatát, a Kommunista kiáltványt, amelyben az észtrónra ültető felvilágosodás kiemelkedő gondolkodójaként felfedezni vélte a történelmet mozgató, legfőbb immanens logikát. „Minden eddigi társadalom története osztályharcok története” – ülteti Isten helyére a történelmet, miközben a fejről a talpára állítja Hegelt. Arra jut, hogy a munkásosztály marad az egyetlen, amelynek nem lévén veszténivalója, megteremti majd a magántulajdon és az állam nélküli társadalmat. Eddig eljut a sztálinizmus is, amely azonban itt megáll, s gyorsan megfélemedezik Marx autonóm, önmegvalósító, nembeli emberéről, aki a szabadságot mindenekelőtt mint a felismert gazdasági szükségszerűséget éli meg. Itt a forradalmár már államférfiként megfélemedezik a „magántulajdon pozitív megszüntetéséről, mint az emberi élet elsajátításáról” is, amihez – a fiatal Marx Gazdaság-filozófiai kéziratához – Gorbacsov sem fér hozzá. A társadalmisítás helyett „köztulajdonba vett”, valójában államosított tőke kezelését hűbéresként rábízta az apparátusra, amelynek pedig létérdeke, hogy jegelje a rendszert, s abban saját hatalmát, megfojtva minden ezt megbontó próbálkozást, renegátként kiátkozva, alkalmasint legyilkolva mindenkit, aki ezzel szembemegy.

„1989 nem csak a kommunistákat és a kommunistabarátokat sújtja” – írja Francois Furet francia történész. – „Mindenkét rákényszerít, hogy újra végiggondoljon olyan régi meggyőződéseket, mint a nyugati baloldaliság, sőt maga a demokrácia. Kezdve a híres »történelem értelmé«-vel,

amely által a marxizmus–leninizmus úgymond tudományos garanciát adott a demokratikus optimizmusnak. Ha a kapitalizmus lett a szocializmus jövője, ha a polgári világ követi a »proletárforradalom« világát, mivé lesz az időbe vetett bizalom? A kánoni prioritások megfordulásával megbomlott a korszakokat a haladás útján sorakoztató egymásutániság...” Már majdnem bólogatunk, amikor a következő „egérút-út” sorokat olvassuk: „A demokrácia pusztá léténél fogva kitermeli a polgárságon és Tőkén túli világ iránti igényt, ahol igazi emberi közösség fejlődhet ki... a szovjet világ vége mit sem változtat azon a demokratikus igényen, amely egy másfajta társadalmat áhít... Abban a formájában, amelyben elhalálozott, nem születhet újjá a kommunista eszme: a proletárforradalom, a marxista–leninista tudomány, az ideologikusan kiválasztottság, egyetlen párt, egyetlen ország, egyetlen birodalom eszméje nyilvánvalóan a Szovjetunióval együtt fejezte be pályafutását.”

Ezek szerint 1989-ben nem az idő fordult vissza, csak a történelem marxi vagy inkább „marxi” kereke. Ha már nem lehet a szovjet tragédia katartikus hőse, Gorbacsov talán azzal vigasztalhatja magát, hogy Marx soha nem írt a történelem automatizmusáról, inkább csak egyfajta egyirányú hullámmozgásáról. Amelynek vonzó- és hajtóereje – George Orwell szerint legalábbis – „a szocializmus »misztikuma«, az egyenlőség eszméje”.

Talán, ha a misztikumot lehetne lehántani róla.

Kapcsolódó írások:

1. **Rainer M. János: De hová lett India? (Dalos György: Gorbacsov – ember és hatalom. Politikai életrajz. Budapest, 2011, Napvilág.)** A Kolumbusz-hasonlatot, ha talán nem is közhelyként, Mihail Gorbacsóval kapcsolatban...
2. **Josef Joffe: Hadiállapotok – Miért nem lehet erővel rendet teremteni?** Vajon miért buknak el sorra a nyugati világ legjobb...
3. **Dalos György: Gorbacsov** Haraszi Miklósnak A reménység embere 1985. március 15-én valamennyi...
4. **Grendel Lajos: Acerbi és Gorbacsov** Grendel Lajos Acerbi és Gorbacsov Rosszkedvem naplója, 2006. március...
5. **Szöllősi Mátyás: Gyulladás; Egyénisége nem; Amit várni lehet lehet; Kontraszt; A betegség miatt elvesztette a munkát** A záróizmok összehúzódásának hiánya. Az izzadás. Fosás, nyilvános helyen -...

Cimkék: **Friss Róbert**